

“De hele wereld is Hellas voor een wijs man”.
Griekse identiteitsbepaling
in Flavius Philostratus’
Vita Apollonii

door

Wannes GYSELINCK

Abstract

This paper examines the literary strategies with which Philostratus questions, constructs and affirms a Greek universalising identity in his *Vita Apollonii*. Despite the rapidly changing position of pagan Greeks and the rise of Christianity in the third century A.D., Philostratus constructs in his fictionalised biography an idealised Greek identity, embodied by the protagonist, Apollonius of Tyana. This idealised identity is confirmed by Apollonius’ confrontation with “alterity” during his travels around the world: he finds Greece everywhere. A discussion of the issue of “Greekness” in the Second Sophistic is revealing for Philostratus’ characterisation of both his Greek hero and the various forms of “otherness” he encounters. Perhaps the most important “other” for a Greek of the Imperial period was the Roman emperor. His dealing with the “good” emperor Vespasian is presented as a paradigmatic relationship between a Greek philosopher and a Roman emperor. His conflict, on the other hand, with the “evil” Roman emperor Domitian, whom he gloriously overcomes by his miraculous disappearance, demonstrates the superiority of Philostratus’ superhero. This ultimate divinisation of his hero reveals certain tensions between literary fiction and the historical position of a Greek elite under Roman rule.

INLEIDING

De Athener Flavius Philostratus is geboren omstreeks 165 n.Chr., iets na de dood van Antoninus Pius, wiens heerschappij E. Gibbon omschrijft als “perhaps the happiest period in the history of the human race”. Philostratus’ sterfdatum, ca. 240 n.Chr., valt echter in de opmaat naar de crisis van de derde eeuw, een “age of anxiety” zoals E.R. Dodds het formuleerde. Philostratus’ leven overspant dus een scharnierperiode in de geschiedenis van het Romeinse rijk, een periode

waarin het rijk na twee eeuwen van relatieve rust in woeliger vaarwater terecht kwam. Na een eeuw van hoogopbloeiende Griekse literatuurproductie en filhelleense keizers die goed gesubsidieerde leerstoelen voor filosofie en retoriek inrichtten, wordt het zelfvertrouwen van de Griekse elite minder evident. Het klassieke Griekse pantheon krijgt af te rekenen met concurrentie uit het Oosten in de gedaante van tal van verlossingsculten en -religies, waaronder het gestaag groeiende christendom. De eerste grootschalige christenvervolgning zal door keizer Decius bevolen worden in 249, nog geen 20 jaar na het verschijnen van de *Vita Apollonii*¹. Op politiek vlak werd deze periode ingeluid door de bewogen dynastie van de "Syrisch-Afrikaanse keizers", de Severi met o.m. keizers als Caracalla en Elagabalus. Na de moord op Marcus Aurelius' zoon Commodus verkeerde het rijk voor het eerst sinds lange tijd in crisis, culminerend in een burgeroorlog die werd beslecht in het voordeel van de Afrikaan Septimius Severus. Hij slaagde erin tijdelijk de rust te herstellen, bijgestaan door zijn vrouw Julia Domna, een gehelleniseerde Syrische prinses uit Emesa. Als een regelrechte renaissancevorstin omringde deze getalenteerde en hooggeschoolde keizersvrouw zich met uitgelezen intellectuelen, onder wie de auteur van de *Vita Apollonii*. Deze tekst vertelt het leven van Apollonius van Tyana (Cappadocië)², een neo-pythagoreeër uit de eerste eeuw van onze tijdrekening. In de inleiding vertelt Philostratus dat hij de *Vita Apollonii* is begonnen schrijven in opdracht van keizerin Julia Domna. Toch laat deze tekst zich in de eerste plaats lezen als een soevereine en erg nadrukkelijke affirmatie van de Griekse cultuur.

In dit artikel zal ik nagaan welke literaire strategieën Philostratus benut om een geïdealiseerde Griekse identiteit te construeren, die kristalliseert rond de held van het verhaal, Apollonius. Ik zal in het bijzonder twee strategieën belichten, enerzijds het reismotief, ook al bij Herodotus het middel bij uitstek om identiteit te onderzoeken en af te bakenen, en anderzijds de confrontatie van Apollonius met Romeinse heersers, cruciaal voor een positieve Griekse identiteitsconstructie als intellectueel superieure raadgevers van hun politieke meerdere. In de loop van mijn verhaal zal ik verder onderzoeken hoe deze geïdealiseerde identiteit door Philostratus precies is ingevuld. Apollonius is immers

¹ Een nieuwe Loeb-editie van de *Vita Apollonii* (VA), met vertaling, is verschenen in 2005. JONES, C. P. (ed.), *Philostratus: The Life of Apollonius of Tyana*. The Loeb Classical Library, 16 - 17 (Cambridge, MA).

² Philostratus benadrukt evenwel dat Tyana een Griekse kolonie is, en dat de familie van Apollonius rechtstreeks afstamt van de eerste Griekse kolonisten.

geen doorsnee Griek. Hij wordt door Philostratus in *VA* 1, 4 expliciet vergeleken met Proteus: “voortdurend van gedaante wisselend, niet te vatten en begiftigd met de kennis van verleden en toekomst”. Zo wordt Apollonius in de loop van het verhaal gekarakteriseerd als filosoof, virtuoos redenaar, sofist, wonderdoener annex tovenaer, en *homo encyclopedicus*. Maar in de eerste plaats is Apollonius een emblematische “Helleen”, expert op het vlak van Helleense paideia (cultuur) en religieuze praktijken.

De literaire vorm die Philostratus voor de levensbeschrijving van zijn bijzondere held gepast achtte, is even “proteïsch” als de protagonist. Doorgaans telt een biografie een 50-tal pagina's, denk aan de *Vitae* van Pythagoras door Jamblichus of Porphyrius. Die van Philostratus telt er 500, verdeeld in 8 boeken, meteen de langste biografische prozatekst in de Griekse literatuur. Bovendien is de tekst een eigenaardige generische hybride. De *Vita Apollonii* is omschreven als een filosofenleven, een *encomium*, een heiligenleven, een evangelie (inclusief hemelvaart), een reisroman en een paradoxografische en natuurwetenschappelijke encyclopedie. Daarenboven wemelt ze van de retorische hoogstandjes, Socratische dialogen, Homerus-kritiek, spookverhalen en laconieke oneliners in de stijl van Heraclitus. Alleen al door haar steeds wisselende literaire vorm ontsnapt ze aan elke poging tot karakterisering. Maar één rode draad is onafgebroken aanwezig: in de *Vita Apollonii* lijkt Philostratus de hele Griekse traditie te willen omarmen en incorporeren.

Samengevat: Philostratus schreef een “Helleens manifest” over een Cappadocische filosoof, in opdracht van de Syrische eega van een Romeinse keizer met Libysche roots. Om deze op het eerste gezicht merkwaardige invulling van de keizerlijke opdracht te begrijpen, moeten we Philostratus plaatsen binnen zijn literaire en culturele context, de Tweede Sofistiek.

DE TWEDE SOFISTIEK: HELLENISME EN PAIDEIA

De Tweede Sofistiek is de benaming voor een Griekse “renaissance” in de eerste twee eeuwen van onze tijdrekening, grofweg van Plutarchus tot Philostratus, een term die Philostratus zelf introduceerde in de inleiding van zijn *Vitae Sophistarum*, een portrettengalerij van beroemde sofisten. Een Tweede Sofistiek veronderstelt een “Eerste Sofistiek”, die Philostratus niet toevallig situeert in de vijfde eeuw v.Chr., de Gouden Eeuw van Athene. Op die manier verankert Philostratus 'zijn' Tweede Sofistiek in het grootse klassieke verleden.

Hoewel deze constructie een product is van een “gesofisticeerde” auteur, weerspiegelt Philostratus’ voorstelling gedeeltelijk de historische werkelijkheid. De *Pax Romana* zorgde immers voor stabiliteit en dus voor enorme economische bloei, in het bijzonder in de Griekstalige oostelijke rijkshelft. Hoewel de Griekse elite zowel binnen de polis als op rijksniveau belangrijke politieke en militaire posities kon bekleden, zien we in de literatuur van deze periode dat deze Romeinse Grieken zichzelf in de eerste plaats een geïdealiseerde Helleense identiteit aanmaten, die ze grondvestten op datgene waar de Grieken van oudsher het monopolie op hadden, namelijk *paideia*. Meer bepaald de cultuur van de Griekse culturele én politieke bloeiperiode, van de Perzische oorlogen tot de dood van Alexander de Grote. In de hellenistische periode na de dood van Alexander is het Griekse culturele erfgoed gesystematiseerd en levendig gehouden in de retorenscholen. Hierdoor kon een geschoolde Griek in de tweede eeuw na Christus zich zelfverzekerd beroemen op een continue traditie. Het waren bij uitstek sofisten zoals Philostratus die in publieke performances de culturele continuïteit demonstreerden: als retorische virtuosos improviseerden zij in klassiek Attisch (het Grieks van de Gouden Eeuw!) over klassieke retorische onderwerpen, zoals de Perzische oorlogen. De sofist wist door zijn voordracht een theatrale illusie te creëren waarbinnen de culturele continuïteit werd benadrukt, of beter nog: waarbinnen de tijd stil stond en Hellas voor altijd het Hellas van de Gouden Eeuw werd. Om dit effect te kunnen bereiken, moest de sofist de Griekse filosofie, retoriek, geschiedenis en literatuur tot in de puntjes beheersen, in die mate dat hij er als het ware improvisatorisch kon over beschikken. Sterker nog: de ware sofist beschikte over zijn *paideia*, in werkelijkheid het resultaat van jaren studie, als over een natuurlijk, aangeboren talent. De *paideia* is “vanzelfsprekend” geworden, en hoe kan dat beter gedemonstreerd worden dan door virtuosos te improviseren (*autoschediazein*)?

Een eerste vorm van Griekse identiteitsbepaling, in de zin van “identiteitsbeperking” situeert zich op het niveau van de literaire code, eigen aan de Tweede Sofistiek. Door gebruik te maken van een literaire kunsttaal, het “Attisch” van de vijfde eeuw v.Chr., en door de voortdurende expliciete en impliciete verwijzing naar de literaire en culturele traditie van de Grieken, is deze literatuur slechts tot in de finesses te begrijpen voor hoogopgeleide “Grieken”, de zogenaamde *pepaideumenoï*, “zij die een grondige Griekse *paideia* bezitten”.

Sinds Isocrates werd Griek-zijn gedefinieerd in termen van het beheersen van Griekse *paideia*³. De Griekse identiteit was een uitge-

³ Isocrates, *Panegyricus* 50.

sproken culturele, open identiteit, dit in tegenstelling tot etnische of nationale definities van identiteit. Hierdoor was deze prestigieuze zelfbepaling in principe toegankelijk voor eenieder die de jarenlange retorische opleiding kon bekostigen en het talent had om zich de literaire traditie, en vooral het Attisch, eigen te maken. Dankzij deze openheid kon de Griekse cultuur zich in het kielzog van Alexander verspreiden in het Oosten en nadien over het hele Romeinse rijk én verder. Zo komt het dat één van de grote tenoren van de Tweede Sofistiek, Favorinus, zich op basis van zijn sofistieke vaardigheden vol zelfvertrouwen een "Helleen" kon noemen, hoewel hij een volbloed Galliër was afkomstig uit Arles. Deze openheid maakte de precieze invulling van de Griekse identiteit en dus de Griekse *paideia* tot een voortdurend onderwerp van verhit debat: welke waren de culturele én linguïstische criteria waaraan men diende te voldoen om zich met recht de fel begeerde Helleense identiteit toe te eigenen? In wat hierna volgt zal ik onderzoeken hoe Philostratus zijn culturele en religieuze held Apollonius de gekende wereld laat bereizen om de universaliteitsclaim van het hellenisme te bevestigen en de Griekse wereld én identiteit, als een nieuwe Herakles, af te bakenen.

APOLLONIUS IN MESOPOTAMIË: HERODOTUS *REVISITED*

Na het relaas van Apollonius' geboorte, jeugd en scholing, vertelt Philostratus dat Apollonius een reis aanvat naar het Oosten. In boek 1 zal hij eerst Mesopotamië op zijn weg vinden, om vervolgens verder oostwaarts te reizen tot de Indische Brahmanen. Deze reizen onderneemt hij samen met de Assyriër Damis die hij in het "Ninos" ontmoet. Het is aan de geschriften van Damis dat Philostratus het merendeel van zijn informatie zegt te ontleen. Deze Damis-bron is ongetwijfeld fictief, en maakt deel uit van een traditie van pseudo-documentarisme, het toeschrijven van een verhaal aan verloren gewaande bronnen. Deze traditie begon in de oudheid⁴ en is tot op heden een

⁴ In de 1^e eeuw v.Chr. schrijft Antonius Diogenes de *Wonderen voorbij Thule*. Deze tekst zou zogezegd geschreven zijn op tabletten door de protagonist Deinias en werd gevonden in zijn graf door een soldaat van Alexander de Grote bij de belegering van Tyrus. Verder kennen we twee Homerus-correcties die dezelfde techniek gebruiken. In de 2^e eeuw n.Chr. worden de Trojaanse Dagboeken van Dictys van Kreta "ontdekt en vertaald" in opdracht van keizer Nero. Een gelijkaardig werk zou geschreven zijn in het Frygisch door Dares de Frygiër, en vervolgens in het Latijn vertaald zijn door Cornelius Nepos. Cf. HANSEN, W. (2003), "Strategies of authentication in ancient popular literature", in M. Zimmerman, S. Panayotakis e.a. (eds.), *The Ancient Novel and Beyond* (Leiden), 301-314. I.v.m. de fictie van de Damis-bron, zie BOWIE, E.L. (1978), "Apollonius of Tyana: Tradition and Reality",

strategie om een fictief relaas te authenticeren, denk aan Voltaires *Candide* of, dichterbij huis, de *Memoires of Gedenkschriften van minister Pieter Bas, bijeengezameld en geordend door Godfried Bomans*. Damis zal in de *Vita Apollonii* fungeren als eeuwig verbaasde en bewonderende *sidekick* van onze held Apollonius. Zodoende wordt het literaire koppel Apollonius en Damis een voorloper van bijvoorbeeld Don Quijote en Sancho Panza of Sherlock Holmes en Dr. Watson.

Op hun reizen komen Apollonius en Damis in contact met een brede waaier aan niet-Grieken, confrontaties die verschillende aspecten van het "Griek-zijn" en de variërende Griekse perceptie van niet-Grieken in de verf zullen zetten. "Identiteit" is immers geen vast en absoluut gegeven, maar kan enkel gedefinieerd worden door differentiatie t.o.v. een "ander". Grieken hebben hun identiteit stevast afgebakend t.o.v. de "anders sprekende", de brabbelende barbaar. De schijnbaar duidelijke grens die loopt tussen Grieken en barbaren is sinds Herodotus in de literatuur keer op keer hertekend, nu eens politiek (vrijen vs. slaven; democratie vs. koningschap), dan weer ethisch (goed en rechtvaardig vs. excessief en wreedaardig), of seksueel (mannelijk vs. verwijfd). Ook positieve constructies van de barbaarse identiteit waren mogelijk: sinds de klassieke periode bestaat immers eveneens de traditie van de barbaarse wijsheid, de wijsheid van volkeren die ouder waren dan de Grieken, zoals de Egyptenaren en Mesopotamiërs, waar Griekse filosofen als Pythagoras en Plato hun wijsheid en kennis zouden hebben verworven. Aan de verhouding tussen Grieken en de ander is dus op uiteenlopende, soms conflicterende manieren vorm gegeven. Herodotus construeert in zijn *Historiae* bovenal een politieke Griekse identiteit door het verschil te onderzoeken tussen Grieken en de "ander" *par excellence* sinds de Perzische oorlogen (490-479 v.Chr.), de Perzen. Het is dan ook geen toeval dat in het eerste boek de schaduw van Herodotus overall impliciet maar onmiskenbaar aanwezig is.

In elk van de acht boeken neemt de confrontatie met een heerser een ruime plaats in. In het eerste boek zal Apollonius de koning der "Meden" ontmoeten, Vardanes, een historisch personage dat ook door Tacitus wordt vermeld⁵. Het bezoek aan Vardanes te Babylon in Herodoteïsche stijl wordt voorbereid door Apollonius' interventie ten behoeve van de verbannen Eretriërs. Herodotus beschrijft hoe tijdens

in *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt* II.16.2: 1652-1699 en FLINTERMAN, J.-J. (1993), *Politiek, paideia & pythagorisme: Griekse identiteit, voorstellingen rond de verhouding tussen filosofen en alleenheersers en politieke ideeën in de Vita Apollonii van Philostratus* (Groningen), 87-98.

⁵ Tacitus, *Annales* 11. 8-10.

de Perzische oorlogen de overlevende inwoners van de kuststad Eretria na de verovering van hun stad door Darius als krijgsgevangenen worden gedeporteerd naar het hartje van Klein-Azië (*Hist.* 6, 43-45). Zo'n vijfhonderd jaar later, op weg naar Babylon, krijgt Apollonius een typisch Herodoteïsche droom waarin vissen op het droge geworpen zijn en een dolfijn in het water om hulp roept. Apollonius interpreteert zijn droom correct en legt zijn kompaan geduldig uit dat de vissen verwijzen naar de Eretriërs, die immers door de Perzische troepen gevangen zijn als vissen in een net (1, 23). Herodotus schrijft inderdaad dat de Perzen "na elke verovering mensen vingen alsof zij met een net visten" (*Hist.* 6, 31) door een menselijke ketting over de breedte van de eilanden te vormen en zo het hele gebied af te kammen. Specifiek voor Eretria wordt dit beeld ook in de *Wetten* van Plato gebruikt:

De soldaten vormden een menselijke ketting en veegden heel de streek rond Eretria schoon als met een sleepnet (*Leg.* III, 698d).

De vergelijking van Eretriërs met vissen komt ook voor in het leven van Themistocles door Plutarchus. Op een bijeenkomst tijdens de Perzische oorlogen vergelijkt de Atheense admiraal de Eretriërs met de afbeelding op hun munten, namelijk met vissen: beiden bezitten geen ruggengraat⁶. Deze erg subtiele vorm van intertekstualiteit impliceert bovendien dat Apollonius, de dolfijn (het dier van Apollo!), de vissen zal redden door hen hun 'element' terug te geven. En inderdaad, Apollonius heeft zijn droom adequaat geïnterpreteerd. De continuïteit van de Griekse traditie tot in het heden van Apollonius wordt erg letterlijk gedemonstreerd wanneer Apollonius en Damis in Cissië stuiten op nazaten van de gedeporteerde Grieken die zich in erbarmelijke omstandigheden en belaagd door barbaarse buurvolkeren trachten in stand te houden in een onherbergzaam gebied. Maar wat blijkt: deze ontheemde Grieken konden het Griek zijn niet laten en bouwden bescheiden tempels in Griekse stijl, een marktplein met zuilengalerij, en op hun graven waren schepen afgebeeld ten bewijze van hun zeevaardersafkomst. Op één van de graven lezen ze zelfs een Griekse inscriptie bestaande uit twee elegische disticha:

Hier rusten zij die eens zeilden over de diepbruisende baren
van de Egeïsche zee, te midden van de vlakke van Ecbatana.

⁶ Plutarchus, *Themistocles* 11. Er zijn bovendien Eretrische munten gevonden uit de periode vóór 490 v.Chr. met afbeeldingen van vissen, hun nationale symbool. Cf. WALKER, K.G. (2004), *Archaic Eretria. A political and social history from the earliest times to 490 BC* (London-New York), 270-284.

Vaarwel, beroemd vaderland van weleer, Eretria,
 vaarwel Athene, buurstad van Euboea, vaarwel, dierbare zee⁷.

Apollonius beperkt zijn optreden in het Cissische "Eretria" niet tot het herstellen van graven en het uitvoeren van de correcte Griekse begrafenisrituelen. Hij barst los in een emotionele *consolatio*: de hier gestorven Eretriërs zijn tenminste begraven, in tegenstelling tot de Perzen die tien jaar na de deportatie van de Eretriërs tijdens de slag bij Salamis verdronken voor de kusten van Eretria.

Deze eigenaardige episode baadt in een sofistischer sfeer: de Perzische oorlogen waren immers het favoriete sofistischer thema bij uitstek, precies omdat dit thema aanleiding gaf tot een erg flatterende identiteitsinvulling, als de Griekse David die de Perzische Goliath militair op de knieën dwong. Philostratus brengt deze sofistischer fantasie tot leven door Apollonius een typisch sofistischer redevoering in de mond te leggen, maar zonder zweem van theatrale illusie: zijn publiek bestaat niet uit contemporaine Grieken maar uit échte Eretriërs! Het is geen toeval dat deze episode afsluit met de vermelding van een brief van onze held aan de beroemde sofist Scopelianus, waarin Apollonius schrijft dat hij zich tot het uiterste heeft ingespannen voor 'diens' Eretriërs. Philostratus schrijft immers in de *Vitae Sophistarum* 519 dat Scopelianus op zijn best was in de behandeling van de "Perzische onderwerpen", waaronder ongetwijfeld de Eretria-episode⁸.

We verlaten het Griekse eiland van zeevaarders in de onmetelijke barbaarse vlakte en volgen Apollonius en Damis op hun weg naar Babylon. Philostratus vertelt hoe Vardanes voor de eigenlijke aankomst van Apollonius ook een Herodoteïsche droom krijgt waarin de Mediër droomt dat hij Artaxerxes is en Themistocles op bezoek krijgt (1, 29). Het is pas wanneer Vardanes het goede nieuws krijgt van Apollonius' aankomst dat hij de betekenis van zijn droom begrijpt. Het goede nieuws luidt immers "dat er een wijze man is aangekomen,

⁷ In de *Anthologia Palatina* wordt dit epigram met een lichte variatie toegeschreven aan Plato (*Anth. Pal.* 7, 256), wellicht op basis van zijn interesse voor het lot van de Eretriërs in o.m. zijn *Wetten* en zijn *Menexenus*. Vermoedelijk zijn ze geschreven als literaire oefening in de hellenistische periode en door Philostratus kunstig ingeschakeld in zijn verhaal.

⁸ De Alexander-historicus Quintus Curtius Rufus (1^e eeuw n.Chr.) vermeldt de Eretriërs strijdend aan de zijde van Darius III tegen het Griekse leger van Alexander de Grote, tijdens de slag bij Gaugamela. Opmerkelijk is zijn kwalificatie dat ze "zich niet meer bewust van hun vroegere gewoontes" (6, 11).

een Griek en een beslagen raadgever" (1, 28). De bode haalt in één-adem drie paradigmatische attributen aan van de Griekse wijze tenopzichte van heersers: de wijze is een Griek en 'dus' bij uitstek een raadgever. Deze rol zal Apollonius in de tweede helft van de *Vita Apollonii* (vanaf boek vijf) opnemen tegenover de Romeinse keizers die hij zal ontmoeten. Maar vooralsnog bevinden we ons nog steeds in Herodoteïsche sferen. De droom van Vardanes reikt de lezer immers een intertekstueel interpretatief sjabloon aan: we moeten Apollonius plaatsen in de traditie van de wijze Griek die fungeert als raadgever van de (goede) Perzische vorsten. In de tweede helft van boek één staan Apollonius' filosofische en politieke raadgevingen aan de Medische vorst centraal. Er zijn nog meer parallellen: net zoals Themistocles volgens Plutarchus als enige Griek in de leer ging bij de *magoi* (Zoroastrische priesters), zal Vardanes Apollonius toestaan met de Perzische *magoi* te converseren. Maar zoals in de hele *Vita Apollonii* gebruikt Philostratus de intertekstuele modellen om Apollonius' superioriteit t.o.v. de traditie tot uiting te brengen. Themistocles is immers een ambigu figuur in de Griekse literatuur: hij is in de eerste plaats verantwoordelijk voor de overwinning in de zeeslag bij Salamis. Diezelfde Griekse held, zo vertelt Plutarchus (*Them.* 26-27), raakte te Athene in onmin en vluchtte, verkleed in vrouwenkleden, naar de koning van het volk dat hij verslagen had. Het is opmerkelijk dat Themistocles' overgang van Griekse held naar raadgever van Artaxerxes een *transvestie* vereist: de mannelijke Griekse commandant moet zich hullen in vrouwenkleden en doet op die manier afstand van zijn Griekse identiteit. Pas dan wordt hij toegelaten aan het decadente Perzische hof. Themistocles gaat echter nog verder: hij voert de *proskunèsis* uit, hét symbool bij uitstek van de Perzische "slavenmentaliteit", de knieval voor de Perzische vorst "als voor een god". Apollonius weigert de gevraagde *proskunèsis* uit te voeren, aangezien hij een Griek is en geen slaaf (1, 27). Op die manier corrigeert Apollonius het negatieve *exemplum* van Themistocles, en kan hierdoor als voorbeeld fungeren voor de Griekse intellectuelen aan de hoven van de nieuwe "vreemde heersers", de Romeinen: een Griekse raadgever dient in de eerste plaats Griek te zijn, en pas op de tweede plaats een wijs raadgever.

Samenvattend zien we hoe Philostratus in zijn eerste boek van de *Vita Apollonii* de traditionele verhoudingen tussen Grieken en de ander oproept aan de hand van subtiele allusies op Herodotus, en derhalve op de militaire overwinning van Grieken op barbaren (de Perzen), om vervolgens een ideaal portret te schetsen van de verhoudingen tussen Grieken en barbaren via de ontmoeting tussen Vardanes en

Apollonius⁹. Vardanes wordt geportretteerd in de traditie van de geïdealiseerde Perzische vorsten, zoals koning Cyrus in Xenophons *Cyropaedia*. Hij is innemend, rechtvaardig en bescheiden. En vooral, hij beheerst het Grieks even goed als zijn moedertaal (1, 32). Apollonius' uitspraak in 1, 34, dat "de hele wereld Hellas is voor een wijs man" kan letterlijk worden genomen: de barbaarse vorst blijkt Grieks te spreken en de Griekse deugden aan te hangen. De Perzen zijn gehelleniseerd, Herodotus' constructie is hernomen én herschreven voor een tijd waarin het hellenisme met recht universele aanspraken kan maken.

APOLLONIUS IN INDIA: IN DE VOETSPOREN VAN ALEXANDER DE GROTE

Zoals het eerste boek doordrenkt is van Herodoteïsch materiaal, zo reizen we in boek twee verder oostwaarts in de voetsporen van Alexander de Grote. Na een lange en merkwaardige zoölogische uitweiding over olifanten met onder meer de vermelding van de enorm hoge ouderdom die deze diersoort kan bereiken, ontmoeten Apollonius en Damis de olifant Ajax (2, 24). Ook hier, net als bij de Eretria-episode, leeft het verleden letterlijk door in het heden: de olifant Ajax heeft nog meegevochten in de strijd tussen Alexander en de Indische koning Porus. Alexander zou deze Indische koning als geen ander hebben geëerd – evenwel nádat hij hem verslagen had. Vandaar dat ook Philostratus een encomiastisch hoofdstukje wijdt aan deze geïdealiseerde Indische vorst (2, 21). Het is opmerkelijk dat ook hier idealisering van "barbaarse" vorsten pas dan mogelijk is, wanneer deze door Grieken overwonnen zijn. Op die manier wordt het idealiserende portret van de overwonnen barbaar een impliciet zelf-compliment. Kortom: de ideale barbaar is de deugdzame én door Grieken overwonnen barbaar. Pas ná de vermelding van de overwonnen Porus introduceert Philostratus de Indische koning van Taxilla, de vroegere hoofdstad van het rijk van Porus. Met deze koning, Phraotes¹⁰ genaamd, verlaten we het historische decor, waartoe Vardanes wel nog behoorde, en treden we de fictie binnen. Tegen een "fantastische" Indische achtergrond karakteriseert Philostratus de Indische vorst als

⁹ Het is geen toeval dat de term "barbaar" in de *V* 43 maal voorkomt, waarvan 18 keer in boek 1.

¹⁰ In de Parthische koningslijsten vinden we, naast Vardanes, de naam Phraortes regelmatig terug. Wellicht is de naamkeuze een toespeling op het Griekse *praotês* (zachtmoedigheid, vriendelijkheid).

een ideale filosoof-koning; in tegenstelling tot de rijkdommen van het paleis van Vardanes in goede Herodoteïsche traditie, is dat van Phraotes sober als een filosofenwoning (2, 25). Phraotes houdt zich aan een vegetarisch dieet en beoefent gymnastiek “zoals Griekse atleten dat doen” (2, 27). Het eerste gesprek tussen Apollonius en Phraotes verloopt via een tolk: Apollonius complimenteert de koning met zijn filosofische levenswijze. Na een kort gesprek schakelt Phraotes plotsklaps over in vloeiend Attisch. Apollonius, zelden uit zijn lood geslagen, reageert verbaasd. Phraotes antwoordt als volgt:

Ik vreesde dat het al te stoutmoedig zou lijken, namelijk dat ik de indruk zou geven mezelf niet te kennen en niet te weten dat het door het noodlot is bepaald dat ik een barbaar ben. Toen ik echter zag dat mijn manier van leven jou verheugde, kon ik mijn ware aard niet meer verbergen; dat ik overloop van de taal der Grieken, zal ik overvloedig laten blijken. (2, 27)

Philostratus' karakterisering van Phraotes is opmerkelijk: Phraotes gaat nog een stap verder dan Vardanes. Niet alleen spreekt Phraotes Grieks, hij gedraagt zich tegenover een Griek ook als de “ideale barbaar”: hij kent zichzelf en is zich bewust dat hij slechts een barbaar is. Paradoxaal genoeg echoot deze barbaar in zijn frase de beroemde zinsnede van Socrates¹¹, de Griekse filosoof bij uitstek. Ook verderop in boek twee legt Philostratus de Indische koning tal van intertekstuele allusies in de mond (o.a. een verwijzing naar Thucydides in 2, 23), en is het de lectuur van Euripides' *Heracliden* die hem ertoe aanzette de troon waarop hij recht had opnieuw te veroveren (2, 32). Apollonius gaat op reis naar het mythische India en ontdekt in de ander die hij ontmoet een geïdealiseerd portret van de machthebber als “filosoof-koning”, geworteld in Griekse *paideia*. In het verre India is de utopische staat van Plato werkelijkheid geworden. Binnen deze utopische traditie kadert ook het verhaal over Phraotes' leven en scholing, dat sterk doet denken aan de *Cyropaedia* van Xenophon, waarin eveneens een politieke utopie en een koninklijk ideaal werden gesitueerd in een exotische, barbaarse context.

Op het einde van dit tweede boek trekken Apollonius en Damis nog verder oostwaarts en naderen ze het doel van Apollonius' reis: de Indische Brahmanen, de filosofische leermeesters van Phraotes. Philostratus vermeldt in zijn laatste hoofdstukje dat onze twee helden op hun tocht een altaar en een triomfboog voorbijgaan, gebouwd door Alexander. Op de triomfboog staan Alexander en Porus afgebeeld,

¹¹ Plato, *Apologia* 21 d 5.

“de ene lijkt te groeten, de ander maakt een knieval” (2, 42). Na het utopische portret van Phraotes als een Porus *redivivus*, herinnert Philostratus zijn lezer nog eens aan de wenselijke verhouding tussen Grieken en niet-Grieken. Apollonius, zoals gewoonlijk, overtreft zelfs Alexander de Grote: hij passeert immers een bronzen zuil met het volgende opschrift: “Tot hier is Alexander gegaan” (2, 43). Apollonius gaat verder.

APOLLONIUS BIJ DE BRAHMANEN: INDIA VOOR GEVORDERDEN

In boek twee zijn Apollonius en Damis een politieke utopie binnengereisd, in boek drie treden zij binnen in een mythisch India, door Grieken onbetreden, en derhalve een vruchtbaar gebied voor fabuleergrage etnografen in de stijl van Ctesias¹². In het inleidende hoofdstuk schetst Philostratus het decor: we horen over ezels met een hoorn op het voorhoofd (3, 2), een dame wit tot aan de heupen, en zwart van heup tot kruin (3, 3) en apen die de Indiërs helpen bij de oogst van peper (3, 4).

Maar de meest verpletterende wonderbaarlijkheden reserveert Philostratus voor de burcht der wijzen, niet omwald maar permanent omgeven door een beschermende *nimbus* die naar believen door de Brahmanen kan worden verdicht of opgeheven. Zelfs Heracles en Dionysus, de twee archetypische Griekse cultuurbrengers, zijn er nooit in geslaagd de burcht te veroveren: ze zijn door de Brahmanen moeiteloos teruggeslagen door vuurballen en bliksems (3, 13). Apollonius en Damis mogen echter deze Toverberg wel betreden. De burcht der wijzen wordt beschreven als een tweede Olympus: tijdens de maaltijd vleien de wijzen zich neer op de aarde, die prompt een zacht bedje van gras en mos laat ontluiken, tripoden met wijnkruiken komen automatisch aangesneld om de gasten te bedienen, precies als op de Olympus¹³. Tot hun grote verbazing zien ze dat de Brahmanen naast Indische en Egyptische goden ook Griekse goden vereren, met name Athena Polias, Apollo van Delos en Dionysus van Limnae, “de oudste goden van Hellas” (3, 14), en dit volgens de correcte Griekse ritens. Hun levensstijl is streng veganistisch en alcoholvrij. Apollonius' eerste audiëntie bij de opper-Brahmaan Jarchas maakt meteen de verhoudingen duidelijk. Apollonius dient zich niet voor te

¹² Van Ctesias (4e eeuw v.Chr.) zijn fragmenten bewaard van twee werken, *Persica* en *Indica*. Ctesias zette zich af tegen “de leugenachtige Herodotus” en authenticificeert zijn verslag op grond van zijn *autopsia*, maar is zelf berucht om zijn onbetrouwbaarheid.

¹³ Homerus, *Ilias* 18, 373.

stellen: na één blik op de Griekse filosoof schetst Jarchas kort de afkomst en levensloop van Apollonius met naam en toenaam, ook de lezer kan genieten van een korte recapitulatie van de voorafgaande wederwaardigheden en Jarchas rondt af door te wijzen op een ontbrekende "delta" in de brief van Phraotes nog voor ze die aan Jarchas overhandigd hebben (3, 16). Kortom: voor de eerste en enige maal in de *Vita Apollonii* zal Apollonius nadrukkelijk niet de rol van leraar opnemen, maar die van leerling. Hij erkent in Jarchas zijn meerdere. Deze unieke asymmetrische verhouding tussen "barbaren" en Grieken in het nadeel van de Grieken wordt in het hele derde boek doorgetrokken naar alle aspecten van de Griekse en Indische cultuur: Jarchas levert scherpe kritiek op de ethische doctrines én het beperkte hellenocentrische perspectief van Apollonius. Wat dit laatste betreft, trakteert Jarchas zijn gast op een instructieve synkrisis tussen Achilles, de Griekse held bij uitstek, en zijn eigen voorvader of juist, zijn ziel in een vroegere gedaante, Ganges. Deze vergelijking tussen de Indische en de Griekse held valt punt per punt uit in het nadeel van Achilles: Achilles vernietigt steden, Ganges sticht er, Achilles brengt slavernij, Ganges bevrijdt zijn land, Ganges' eigen vrouw wordt geschaakt en toch zal zijn eed hem weerhouden de schaker aan te vallen. Dit is meer dan een retorisch kunststukje. Philostratus varieert op de topos van de "wijzen uit den vreemde", zoals bijvoorbeeld de wijze Skyth Anacharsis (Herodotus, *Hist.* 4, 76), die vanuit hun vreemd en dus vervreemdend perspectief de Griekse geplogenheden desautomatiseren en bekritisieren. Maar Jarchas is geen "barbaar", het woord wordt in boek drie slechts tweemaal gebruikt: éénmaal door de Indiër Jarchas over piraten die schepen belagen, een tweede maal door Damis over zichzelf! Het wordt in de loop van de gesprekken duidelijk dat de Brahmanen een nadrukkelijk ander statuut hebben dan de andere mensen die Apollonius ontmoet. Ze vertegenwoordigen de oerwijsheid, waaruit ook Pythagoras kon putten. Jarchas vertelt een verhaal over de Egyptische *gymnoi* (naakte wijzen) die eertijds in India leefden en deel hadden aan de wijsheid van de Brahmanen, maar die na bezoedeling van de aarde moesten uitwijken naar Egypte (3, 20). Het is via hen, wijzen van de tweede graad, dat Pythagoras deel had aan de oerwijsheid. Apollonius daarentegen zal zelfs de grondlegger van zijn filosofie overtreffen, doordat hij uit de bron der wijsheid zélf kan putten.

APOLLONIUS OP REIS: DE ANDER ALS UTOPISCHE SPIEGEL

Het is duidelijk dat Philostratus het reismotief heeft benut om in de eerste drie boeken van de *Vita Apollonii* de ontwikkeling van

Apollonius tot spirituele en filosofische volmaaktheid literair te verbeelden. De plek waar Apollonius als een leerling in de oerwijsheid wordt geïnitieerd, wordt gesitueerd in de exotische periferie van het antieke wereldbeeld, in het verre Oosten, traditioneel de bron van wijsheid. We hebben gezien hoe deze reis naar het Oosten ook een reis doorheen de Griekse literatuur is: van Herodotus over de Alexander-historici tot in het mythische India van Ctesias & co, met bovendien sterke Homerische reminiscenties. Deze reis is ook nadrukkelijk een reis van de historische, werkelijke wereld steeds dieper de fictie in. In boek één worden de traditionele verhoudingen van Grieken en barbaren nog bevestigd, vandaar ook het veelvuldig gebruik van de term “barbaar”, ook al wordt Vardanes ingepast in de literaire traditie van de geïdealiseerde Perzische vorst. In boek twee worden deze verhoudingen geproblematiseerd: de “barbaarse” koning Phraotes is een ideale koning, een filosoof-koning, die de Platoonse “utopie” realiseert, en daarmee ook de traditionele verhoudingen omgooit: Apollonius reist naar de ander maar herkent een utopisch “Griechentum” in een idealiserende spiegel. Het is opmerkelijk dat Vardanes en, in nog grotere mate, Phraotes barbaren zijn die de Griekse *paideia* hebben verworven en dus, volgens de identiteitsdefinitie van Isocrates, Grieken zijn geworden! De verhoudingen worden in boek drie helemaal omgegooid, wanneer Apollonius zijn meerdere moet erkennen in de Brahmaan Jarchas. Hier eindigt zijn reis, Apollonius heeft niets meer te leren en kan vanaf boek vier zijn rol als leermeester met autoriteit opnemen. Vanaf boek vier keert Apollonius terug naar de historische werkelijkheid en zullen het de Romeinse keizers van zijn tijd zijn met wie hij in wisselende verhoudingen treedt.

APOLLONIUS EN DE ROMEINSE HEERSERS

Wanneer we in het achterhoofd houden dat de *Vita Apollonii* is besteld door Julia Domna en vermoedelijk gelezen door Alexander Severus, wordt het duidelijk waarom de tweede helft van de biografie leest als een subtiele prinsenspiegel, met enerzijds positieve en anderzijds negatieve exempla van verhoudingen tussen de Griekse wijze en de keizers. Maar in de eerste plaats is het de Griekse *pepaideumenos* die wordt bediend, met een sofistieke fantasie van een super-Griek die dankzij zijn *sofia* enerzijds met de goede keizers in een symbouleutisch-pedagogische relatie treedt en anderzijds triomfeert over de slechte keizers.

In boek vijf zal Apollonius zijn rol als politiek en filosofisch raadgever met glans opnemen tegenover Vespasianus. Philostratus ensceneert te Alexandrië een constitutioneel debat waarin de democratie, beperkte volksinspraak en monarchie worden bepleit door respectievelijk Euphrates, Dio van Prusa en Apollonius. Deze scène is een duidelijke herschrijving van het gesprek over de juiste staatsvorm bij Herodotus (3, 80-82). Nog los van de politieke inhoud van deze argumenten is het merkwaardig hoe Apollonius de onderdanen van de ideale staatsvorm typeert: hij heeft het nadrukkelijk over de Romeinen, en dit in de derde persoon! Zij zijn immers door de langdurige alleenheerschappij niet meer gewend aan hun vroegere *eleutheria* (vrijheid). Dit weerspiegelt de Griekse wensdroom als zou de Romeinse heerschappij louter een zaak van Romeinen zijn. Door de vermelding van het begrip *eleutheria* worden de Romeinse onderdanen op dezelfde lijn geplaatst als bijvoorbeeld de onderworpen Perzen. Grieken daarentegen worden in de *Vita Apollonii* consequent voorgesteld als *fileleutheroi* (vrijheids-lievend). De Romeinen worden zodoende “gebarbariseerd”, waardoor de Grieken zich superieur boven Romeinen kunnen verheffen. Natuurlijk zijn in de *Vita Apollonii* ook de Grieken onderdanen van de Romeinse staat. Toch belichaamt Apollonius het ideaal van de vrije Griek, paradoxaal genoeg, door zichzelf apolitiek te verklaren. Zo zegt hij tegen keizer Vespasianus dat hij hem louter uit *filanthropia* adviseert, aangezien hijzelf “met politiek geen uitstaans heeft, daar hij enkel leeft in onderworpenheid aan de goden” (5, 35). In de hier uitgebeelde verhouding tussen heerser en Griekse *pepaideumenos* komt de keizer de Griekse wijze opzoeken en vraagt hem de theorie te verstrekken om in de praktijk een goede heerser te zijn. Zowel heerser als raadgever moeten hun plaats kennen, maar dankzij Apollonius’ karaktertekening als *theios anēr* (goddelijke man) is onze held zelfs verheven boven de Romeinse keizer.

Ook in zijn confrontatie met het negatieve exemplum, Domitianus, zal Apollonius zich superieur boven de keizer verheffen. Boeken zeven en acht vormen een samenhangend geheel en lopen uit op de grootte finale van de *Vita Apollonii*. In het begin van het zevende boek vaardigt Domitianus een aanhoudingsbevel uit tegen Apollonius, die zich in Hellas bevindt, op grond van zijn steun aan Nerva. Apollonius vertrekt echter uit eigen beweging naar Rome (7, 10) en wordt daar gevangen gezet (7, 17) en geboeid. Damis zit in zak en as, maar Apollonius troost zijn trouwe kompaan door zijn soevereiniteit te demonstreren: zijn ziel kan niemand in de boeien slaan, zijn lichaam al evenmin, en terwijl hij dit zegt vallen de kluisters hem van de enkels! Dit wonder is voor Damis de ultieme openbaring van Apollonius’ goddelijke natuur.

Apollonius zal deze opnieuw openbaren tijdens het eigenlijke publieke proces. Na de ondervraging door Domitianus kan Apollonius dankzij zijn superieure intellect en retorisch vermogen een vrijspraak afdwingen, waarna hij wonderbaarlijk verdwijnt, met de woorden die Apollo in de *Ilias* tot Achilles spreekt: "Jij kan mij niet doden, ik ben immers niet sterfelijk"¹⁴, en weg is Apollonius! Hij laat de keizer in verbijstering achter. Philostratus breekt hierna abrupt de actie af en kondigt aan dat hij de omstandige *apologia* die Apollonius voorbereid had maar nooit heeft gehouden, op dit punt in zijn verhaal zal inlassen. Deze *apologia* vormt het retorische hoogtepunt van de *Vita Apollonii*, na het dramatische hoogtepunt van Apollonius' wonderbaarlijke verdwijning, en fungeert als stilistisch gepolijste *recapitulatio* van deze bovenmenselijke biografie. De finale van de *Vita Apollonii* leest als de natte droom van de Griekse *pepaideumenoï* maar legt tegelijkertijd ook de barsten in de idealiserende Griekse identiteitsconstructie bloot. Apollonius wordt immers in deze laatste twee boeken bedacht met twee nadrukkelijke wonderen, dit terwijl de beschuldiging van *goèteia* (tovenarij) één van de punten van de aanklacht vormt. Deze wonderen worden toegeschreven aan de goddelijke natuur van Apollonius, die op haar beurt ontspruit aan Apollonius' *sofia*, de overtreffende trap van *paideia*. Deze ambiguïteit wordt ook intertekstueel versterkt: in boek zeven (7, 39) wordt Apollonius voor het proces door Domitianus ondervraagd en vervolgens geschoren en in de boeien geworpen. Deze scène, alsook het hiernavolgende mirakel met de boeien, lijkt te alluderen op een scène van Euripides' *Bacchanten*, waar Pentheus Dionysus van *goèteia* (tovenarij) beschuldigt en ermee dreigt hem kaal te scheren. Vervolgens werpt hij de "God uit het Oosten" in de boeien, waaruit Dionysus zich razendsnel weet te bevrijden, tot consternatie van Pentheus¹⁵. Ook intertekstueel krijgt Apollonius, door de parallelle met Dionysus, een goddelijke natuur aangemeten, die hem toestaat als Griek, over de Romeinse keizer te triomferen. De Griekse lezer zucht verzaligd.

CONCLUSIE: DE *VITA APOLLONII* EEN PROTEÏSCHE TEKST

In de *Vita Apollonii* lopen verschillende Griekse identiteitsconstructies dooreen. In de eerste plaats vervult de literaire code van de Tweede

¹⁴ Homerus, *Ilias* 22, 13.

¹⁵ Euripides, *Bacchae* 503-518 en 642-659.

Sofistiek een solidariserende functie tussen auteur en begripende lezer op basis van een veronderstelde gedeelde *paideia* die de lezer toestaat de allusies te begrijpen en te appreciëren. De verteller presenteert zichzelf als een professionele sofist die door de keizerin de geknipte persoon werd geacht om het leven van Apollonius te schrijven. De verteller heeft dan ook niet de minste moeite om de cryptische allusies van Apollonius toe te lichten en kan zijn protagonist op het vlak van *paideia* moeiteloos bijbenen. In de voorgaande pagina's heb ik voornamelijk de relaties belicht tussen Apollonius als overtreffende trap van de Griekse cultuur, en de variërende vormen van alteriteit. We hebben "barbaren" ontmoet die de Griekse *paideia* hebben verworven en zodoende de Griekse culturele universaliteitsclaim bevestigen, zonder dat zij echter "Grieken" werden. In het geval van de Indische Brahmanen fungeert het "anders zijn" niet als bevestiging van de Griekse superioriteit, maar staat zij Philostratus toe om de autoriteit van de "recente" neo-Pythagoreeër Apollonius te legitimeren op basis van zijn onverdund en onbemiddeld contact met de bron van oerwijsheid. Maar voor de identiteitsconstructie van een geschoolde Griekse elite onder Romeins gezag zijn vooral de ontmoetingen en confrontaties met Romeinse keizers betekenisvol. Betekenisvol is eveneens dat Apollonius inderdaad als Griekse filosoof over Domitianus triomfeert, maar dat hij dit doet op een manier die hem uiteindelijk ook van de Griekse *pepaideumenoi*, zijn lezers, distantieert: hij overschrijdt de "Helleense", ja zelfs, menselijke identiteitsbepaling, opnieuw in de zin van "-beperking". Om aan Domitianus te kunnen ontsnappen moet hij noodzakelijkerwijs een goddelijk figuur zijn, een Proteïsch, niet te vatten personage dat uiteindelijk ook zijn lezer tussen de vingers glipt.